

En dag i en arbejderfamilie

Lejligheden – 2 værelser med kammer – lå på fjerde sal i et af arbejderne andelsbyggerier fra 1924. I stuen var en sofa – det var min seng – under sofaen havde jeg mine personlige ejendele. I et hjørne stod et skrummel af en kakkelovn og fatter havde meget behændigt forlænget røret fra kakkelovn til skorsten, således at den varme røg blev forsinket, dermed blev de sidste rester af varme udnyttet.

Familien bestod af to børn og to voksne – den tids gennemsnit, men vore vilkår var nok bedre end i de fleste familier – kakkelovnen var en fordel frem for centralvarme, hvor der alligevel ikke var varme endsige varmt vand – hos os var varmeproblemet afhængigt af det frie initiativ, hvor gode vi var til at skaffe brændsel.

Mine forældre var velbegavede – flittige – og altid på dupperne for at bedre vore kår.

Morgestund har guld i mund

Toilet fandtes, men ikke større end, at selv vi børn måtte bakke ind for at komme på «vasen». Morgentoilette foregik på skift ved køkkenvasken med vaskeklud som etagevask og blev kaldt kattevask eller fransk vask. Vi børn sparede på det kolde vand og nøjedes for det meste med at stænke lidt vand i hovedet for at komme til bevidsthed.

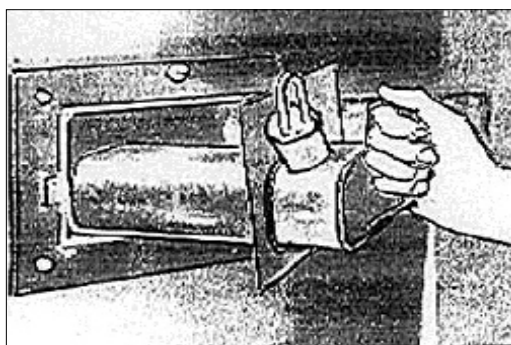
Fatter skulle møde på arbejde kl. syv og måtte ud ad døren kl. 6.15. Mor var derfor oppe allerede kl. fem – der skulle brygges løbesod (morgenkaffe) smøres et par håndmadder og en madpakke til herren. Derefter kom turen til os, børn, vi blev jaget rundt i manegen – har du vasket dig? Ordentligt? – Gud hvor du æder – denne replik faldt også, når morgenmaden stod på havregrød – som var en grålig, slimet masse, hvor smørret var erstattet med en klat af mors syltetøj. Snart lød det:

«Du kan godt nå at hente et par spande tørv.»

Kakkelovnen er forsynet med kogested øverst, i den åbne luge er en stikkedel. Varmt vand var en mangelvare.

Foran ligger tørv til tørre. Min far forlængede aftryksrøret, dermed udnyttedes al varme fra røgen. Som han sagde, der er ikke længere råd til at fyre for gråspurvne.

Stik eller fløjtekedel

Ned i kælderen for at kante sig op ad en snoet køkkentrappe med to store tunge spande. Skolen begyndte kl. otte og ofte vurderede mor, at der var så megen tid, at knægten kunne nå at rense kakkelovnen og fyre op. Dette var et arbejde, der skulle udføres med største forsigtighed og omhu – sjuskede man, betød det et herrens svineri med støv og aske og mors senere rengøring af format.

På kakkelovnen var en pind, når man hev i den roterede en rist og asken gled ned i en askeskuffe. Kunststykket bestod så i at få denne ud uden at brænde nallerne, for den var som regel ret varm – og få den ud på køkkentrappen uden at spille.

Herude lagde man en gammel avis over for ikke at støve for meget. Med en lille skovl og kost gjorde man ovnen ren og var klar til at tænde op. Hos købmanden kunne man købe optændingsbrænde i ruller, men de kostede 25 øre, så hos os var brændet næsten altid klunset – savet og hugget ud af undertegnede. Freden sænkede sig over det lille hjem, når vi børn var sendt i skole.

Daglig rengøring

Kun de færreste kvinder havde fast udearbejde. Noget af det første var udluftning – op med alle vinduerne selv i den værste kulde – arbejderkvinderne havde lært af tredivers krisen, hvor arbejdsløsheden hærgede, at en af forudsætningerne for at holde fattigdommens sygdomme fra døren var rengøring.

Sengetøjet blev lagt til luftning i de åbne vinduer, hvis det ikke lige regnede – noget de færreste husker i vore dage, hvor mange lider af allergi, som stammer fra støvmider.

Mor dyrkede en særegen form for kristendom og ved nitiden åbnede hun for dampradioens morgengudstjeneste. Da radioen gik for fuldt drøn og for åbne vinduer, fik de omkringboende også glæde af gudstjennestens velsignelser. Man kan vel kalde det Elses missionsvirksomhed. Hver dag blev alle gulve vasket. Gulvtæpper havde vi ikke – en støvsuger skulle man til rigmænds villaer for at finde. Else brugte rigeligt med vand og lad mig illustrere det med dette øjebliksbillede.

Mor har vel været omkring 84 år, da jeg ankommer, og nede fra gaden kan jeg se Else stå uden for på karmen, og pudse vinduet i fjerde sals højde, medens hun holdt fast med den anden arm. Jeg var forarget – rædselsslagen og startede en prædiken, hvor jeg sluttede af med, at hvis hun gentog den spøg og skvattede ned og slog sig ihjel, ja så ville jeg ikke komme til hendes begravelse. Derefter forkyndte jeg, at jeg ville hyre en vinduespudser og finde en dame, der kunne gøre rent to gange ugentlig. Og penge, det skulle hun ikke bekymre sig om, da jeg ville betale. En vinduespudser blev opsøgt og betalt forud.

En yngre dame blev fundet – en bund solid kone og begge blev instrueret om, at Else nok ville kommentere deres arbejde, men de skulle vende det døve øre til. Begge ringede mig kort tid efter op og beklagede, at de ikke ville fortsætte. Else havde været for kontant. Vinduespudseren var blevet belært om, at han burde skamme sig for at tage sig betalt, det var nærmest ågerpriser – og sådan et par sølle vinduer var jo ikke noget, man kunne kræve en formue for. Da damen kom igennem stuen med en mindre spand vand for at vaske gulv, himlede Else med følgende salut:

«Drømmer du om, at du kan få gulvene rene med det fingerbøl med vand?»

Det blev damens finale, hun sagde slut og tilbød at betale det overskydende beløb tilbage. Herefter overtog min kone og min søster rengøringen – de havde begge hård hud på følelserne.

Personlig hygiejne - brusebad

Når familiemedlemmerne skulle vaske sig grundigt og effektivt krævedes to ting:

Køkkenet skulle være ledigt – man ville nødtigt have tilskuere – når man stod i bar røv og chemise, og endelig skulle der være varmt vand fra kakkelovnen. Selv med en vaskeklud gav det et pjaskeri, så en gulvklud var nødvendig for at tørre op, så vand ikke løb ned til underboen.

Søndag formiddag var som regel den foretrukne dag, da man skiftede undertøjet. Tænk lige på, hvor ofte du skifter undertøj, nu, hvor vaskemaskiner står i hvert eneste hjem.

Den kommunale badeanstalt var lykken, hvis den var åben.

Her fik man udleveret et stykke træuld med en klat sæbe. En bademester overvågede, at man ikke opholdt sig for længe under den varme bruser. På skolen fik vi indtil 1942 et varmt bad pr. måned.

Klassevis blev vi anbragt i skolens kælder hos skolebetjenten, som kontrollerede, at alle vaskede sig grundigt.

For os arbejderbørn var det den helt vilde luksus og stemningen var altid høj. Med jævne mellemrum kom en skolesygeplejerske op i klassen og hver enkelt elev blev kontrolleret for lus og fnat. Lus fandtes næsten ikke tidligere på skolen, men nu havde hver femte elev lus og måtte stille til aflusning.

Folkesundheden blev truet på anden måde, blandt andet ved kropslus, og skadedyr som mus og rotter, men det vender vi tilbage til under sygdomme.

Storvask

Undertøjet blev højst skiftet en gang om ugen, i de 1½ år jeg levede under jorden endnu sjældnere, ofte lånte jeg af min logivært.

Elastik i trusser og underbukser var noget man havde hørt om, og nødløsninger kom frem, ofte bestående i sikkerhedsnåle eller i en spiral af klavertråd, mindende om vore dages gardinspiraler.

Katastrofer kunne derfor hænde i tilfælde af en tynd maves krav om et hurtigt og absolut nødvendigt besøg på et lokum.

Sokker og strømper var oftest klatvask, der blev vasket i hånden og tørring skete ved kakkelovnen.

Sengetøjet blev skiftet en gang om måneden hos os og var efterhånden i en sørgelig forfatning, selv om Else lappede i en uendelighed. Lagner og dynebetræk slides altid på samme sted, uanset hvordan du vender og drejer det.

Man skulle derfor have et godt sovehjerte, når ryg og baller kørte rundt på en lap.

Tøjet skulle sættes i blød

Tøjet blev sorteret – og derefter lagt i blød en dag eller to i store kar af træ. Forskellige midler blev tilsat og husker jeg rigtigt var et af dem krystalsoda. Formålet var vel at få løsnet – frigjort snavs. Gerne ved seks tiden om morgenen blev jeg jaget ned i vaskekælderen for at tænde op under grukedlen.

Dette krævede nogen behændighed, da det frem for alt gjaldt om ikke at sende støvskyer fra tørv eller brunkul rundt i lokalet, da støvet ubarmhjertigt ville klæbe til det våde tøj. Tøjet kogte i flere timer, hvorefter mor med en stor kæp fiskede det over i en stor zinkbalje og gik løs på det på et vaskebræt med riller. Derefter kom tøjet igen i et kar, for at sæben kunne skylles ud. Soda var strengt rationeret – sæbespånere eksisterede ikke længere – sæbe kunne endnu skaffes i blokke, som man skar ud i små stykker – brun sæbe var en historisk betegnelse og håndsæbe eksisterede nu kun som 40 eller 20 % sæbe.

Hvilket betød at 80 % var ler – et slibemiddel – resten kunne være sæbe. Når tøjet var skrubbet, blev det lagt på en vaskebænk for at vandet kunne løbe fra, og nu skulle det vrides. Hos os foregik dette i hånden, hvilket krævede sit, især gode håndled.

Senere fik vi en vridemaskine, selv om den blev betjent af en brødmotor, var det en kæmpelettelse.

Tørt tøj - kriminalitet blev et problem

I boligkompleksernes gårde var tørrepladser, her havde man igennem årene kunnet hænge sit tøj til tørre, når vejret var til det. Andre husmødres vurdering og kommentarer om tøjet var rent og hvidt nok manglede ikke. Her kommer jeg i tanker om et af Elses mange tricks, man kunne købe blånelse i små poser. Når man tilsatte det i skyllevandet blev tøjet kridende hvidt. Alle opgange havde et tørreloft.

Da tyverierne tog til blev tørreloftet løsningen. Det var simpelthen at friste svage sjæle ved blot at hænge tøjet i gården. Tørreloftet blev forsynet med en solid hængelås, men efterhånden som manglen på alle former for tøj blev katastrofal, steg tyverierne alligevel.

Mistanken om, at en af opgængens beboere var gerningsmanden var nærliggende og spredtes – for hvem, kunne uset komme ind på køk-kentrappen og liste sig op, andre end een af beboerne.

I slutningen af krigen, hvor et par mistede underbukser betød, at man måtte gå med bar røv, organiseredes frivillige vagtkorps. Kriminaliteten vanskeliggjorde på mange måder modstandsarbejdet, da alle vogtede på alle. En betingelse for os var, at vi så ubemærket som muligt kunne færdes uset til og fra de depoter, hvor vi gemte våben og sprængstoffer.

Billede er fra Den Gamle By i Århus; zinkbaljer, vaskebræt og tæppebanker vigtige værktøjer for datidens husmødre.

Når mor til fyraften var færdig med at skure tøj på vaskebrættet, var hænderne fulde af vabler og sår. Billedet tog jeg i Honduras i 1998.

Fødevarer

Prøv at fjerne bare nogle få af de tekniske opfindelser, der er sket siden og tænk på de muligheder datidens husmødre havde for at kunne tilberede og servere noget spiseligt, som mættede, og som man ikke ligefrem blev syg af.

Husmoderens indkøb var om sommeren begrænset til en eller to dages madlavning. Om vinteren kunne tilberedes større portioner af de traditionelle spiser i form af supper – gule ærter – sulevælling – og grønkålssuppe eksempelvis.

Men disse retter stillede store krav til de sparsomme gasrationer, især fordi Else, når vi var færdige med at spise gav maden et opkog, sandsynligvis for at være sikker på, at alle bakterier var slået ihjel.

Madlavning ved brug af el blev forbudt, men det var uden betydning i arbejderhjemmene. Elkomfurer havde altid været for dyre i indkøb for småkårsfolk. Derfor var man de fleste steder udstyret med to gasapparater og en gasovn. Så længe jeg kan huske tilbage kom der en mand i uniform med kasket og læste el og gasmåleren af. Han mødtes med en vis underdanighed, for han havde magt, og den blev ikke mindre her i nødens stund.

Under arbejdsløshedsperioden var han manden, der lukkede, når regningen ikke var betalt til tiden. Havde man haft for mange lukninger, og var der børn i huset installeredes en 25 øres gasautomat.

Men nu bævede man for, om man havde overskredet rationen.

Var det sket, vankede der bøde. Derfor indrettede man høkasser, eller svøbte gryden med den halvkogte mad ind i aviser og anbragte den under en dyne, hvor den så kogte færdigt.

Men 25 øres automaten var nu blevet en fordel. Tidligere havde jeg oplevet, at koner kom og bad om lån af en 25 øre, for automaten havde lukket for gassen, og kartoflerne var ikke møre.

Nu var rollerne byttet om, nu spurgte folk, om ikke de kunne få lov at koge større retter i ly af den gavmilde automat – det kostede nok 25 ører, men dem havde man da, og gasrationeringen gjaldt ikke for automaten.

Køleteknik?

Mejerier og slagterier havde kølehuse og i de små samfund kunne beboere leje plads for at lægge varer på køl.

Dybfrost var ikke opfundet og køleskabe eksisterede kun i rigmandshjem. Noget så ussel og simpelt som en isoleret iskasse havde kun de færreste. I København drog en hestevogn fra Krystalisværket rundt hovedsageligt ved fødevarerforretninger og solgte is i stænger, som man kunne købe i hele, halve eller endog i kvarte længder alt efter behov. Med en hammer slog man isen i små stykker, så de passede til de for hånden værende kølemuligheder.

I køkkenerne fandtes gerne et spisekammer, som burde vende mod nord, og som var forsynet med et hul til det fri for at få frisk luft og ventilation. Hullet var gerne forsynet med trådned for at holde fluerne væk. Kampen mod fluerne var tidskrævende og for spyfluernes vedkommende ubarmhertig. Fødevarer kemisk behandlet – i vacuum indpakning ofte strålebehandlet eksisterede ikke. Tilbage var derfor kun gamle dages metoder: Rygning af kød eller flæsk, eller et sulekar hvor kostbarhederne blev saltet ned.

Fisk

Et københavnsk reparationsværksted for biler fandt en nødløsning i kampen mod arbejdsløsheden. Da man hørte, at store partier sild fandtes i Hundested, ansatte man en færing og en islænding. Disse oplærte samtidig værkstedets mekanikere i fremstilling af spegesild. Produktionen blev udvidet til fremstilling af klipfisk.

Torskeskindene havnede på skotøjsfabrikker. Fisken stammede fra bundgarnsfiskeri langs Nordsjællandskyst. Al lystsejlad i Øresund var blevet forbudt. Skulle fiskere forlade en havn skulle en særlig tilladelse stemples af havnevagten, som var betjente fra det danske Søpoliti.

Tilladelserne havde også betydning for tildelingen af det rationerede brændstof. Min morfar havde papirerne i orden, og i forårsmånederne luskede han i de første krigsår til Saltholm, hvor han samlede mågeæg, som pigerne anbragte i tønder med vandglas, hvilket betød lækre æggekager selv i vinterens kulde og mørke.

Men fiskeriet var farligt og mange fiskerbåde løb på miner, eller fik dem i garnene. I Nordsøen blev flere beskudt af allierede flyvere.

Danmarks bådebyggerier havde fuld beskæftigelse og nybygningernes omfang kan bedst belyse de omfattende tab.